

HERDERS THEOLOGISCHES TA-SCHENLEXIKON, u 8 svezaka. Izdaje Karl Rahner sa suradnicima. Izlazi u nizu Herder-Bücherei-Band 451—158. Izašli do sada 1. i 2. svezak, svaki po otprilike 400 stranica, a cijena po svesku 9,90 DM (pretplatnička).

Izdavačka kuća Herder opet nas je obogatila jednim vrlo korisnim izdanjem: teološkim leksikonom u džepnom formatu. Onaj koji ne voli imati uza se predebele knjige i ne voli čitati preopširne članke imać će sada u knjižicama džepnog formata sve što može saznati iz teologije (biblijskih, moralnih, pravnih i ostalih crkvenih znanosti). Obradeno će biti u tom leksikonu oko 450 pojmova u isto toliko članaka. Članke pišu stručnjaci pod vodstvom i upravom poznatog teologa Karla Rahnera koji je uredio *Lexikon für Theologie und Kirche* i *Sacramentum Mundi*, koji je dakle stručnjak i za to područje rada.

Do sada su izišla dva sveska, prvi s člancima od *Aberglaube* do *Christentum*, a drugi od *Christenverfolgung* do *Gemeinschaft der Heiligen*. Temeljna teološka informacija stavljena je u okvir povijesnih, filozofskih, društvenih i vjerskih strujanja. Tako je na primjer pojam *braka* (=Ehe) ovako obrađen: 1. Sociološki i religijskopovijesni horizont; 2. Objava o braku: A. Stari zavjet: a) Izvještaj o stvaranju, b) sz. predaje, B. Novi zavjet: a) sinoptici, b) Pavlovi spisi; 3. Povijest teologije o braku: A. Patristika: a) Augustin, b) utjecaj helenističkog dualizma; B. Skolastika; 4. Sistematski: A. Dogmatika: a) sakramentalni znak, b) brak u svjetlu »mysterium Christi« (Ef 5, 21—23), c) milost braka, d) Djelitelji sakramenta braka, e) smisao i cilj braka, f) nerazrješivost braka; B. Moralna teologija o braku, s mnogim podpodjelama, C. Crkveno pravo, isto tako s mnogim potpodjelama, i konačno D. Pastoralna teologija. Sve je to napisano na 26 stranica. Tako skraćeni i rezimirani traktat o braku vrlo dobro dođe čovjeku kad mora nekom u sažetu obliku dati temeljne i najvažnije informacije. A na taj su način obrađeni svi osnovni i važni teološki pojmovi. *Summa theologica* u 8 džepnih knjižica. Stoga ovaj Leksikon toplo preporučamo svim svećenicima. Neka ga nabave. Vrlo je jeftin.

A. R.

TOMISLAV IVANČIĆ, »*Religionsloses Christentum*« bei Dietrich Bonhoeffer (»Bezreligijsko kršćanstvo« u Dietricha Bonhoeffera), Ekscerpt iz doktorske radnje na Teološkom fakultetu Papinskog sveučilišta Gregoriana u Rimu, Zagreb 1971, 53 stranice.

Ova objelodanjena studija Tomislava Ivančića, asistenta pri katedri apologetike na Katoličkom teološkom fakultetu u Zagrebu, izvadak je iz njegove mnogo opširnije doktorske disertacije na Teološkom fakultetu Papinskog sveučilišta Gregoriana.

Pisac je u ovoj svojoj doktorskoj radnji pružio interpretaciju misli Dietricha Bonhoeffera, suvremenoga protestanskog teologa, o mogućnosti bezreligioznog kršćanstva. Bonhoeffer je bio veliki protestanski teološki mislilac i pastoralni radnik kojega su nacisti ubili u logoru potkraj drugog svjetskog rata. Bonhoeffer je zapravo otkriven u posljednjem desetljeću i od tada se o njemu vrlo mnogo piše. Tema koju je naš pisac obradio nije dosad nigdje sustavno obrađena, nego samo u člancima po teološkim i filozofskim revijama. Zato je velika zasluga našega mladog teologa da je sustavno obradio to inače tako zanimljivo poglavlje u teologiji Dietricha Bonhoeffera.

Studija sadrži: predgovor, sadržaj objelodanjene studije i cijele doktorske disertacije, kratice i popis literature, uvod u kojem autor iznosi temu i razlaže metodu kojom se služio pri obradi Bonhoefferovih misli, a sadrži i odlomke iz četvrtog i petog poglavlja disertacije pod naslovom »ne-religiozna interpretacija« (njemački: »nicht-religiöse Interpretation«). Ovo je poglavlje podijeljeno u četiri poddjela s ovim naslovima: 1. Barthov »pozitivizam Objave«, 2. Bultmannova »Entmitologizacija«, 3. Bonhoefferova »ne-religiozna interpretacija« i 4. Arkanska disciplina. Inače, cijela disertacija ima ove naslove: (pretpostavivši predgovor, sadržaj, popis literature, kratice, uvod) Bonhoefferova kristologija (I. poglavlje): I. perioda, II. perioda, III. perioda, s kritičkim osvrtom na kraju; Zreo svijet (2. poglavlje); Pojam religije (3. poglavlje); »Ne-religiozna interpretacija« (4. poglavlje) i Arkanska disciplina i bezreligijsko kršćanstvo (peto poglavlje).

Budući da Bonhoeffer tu temu nije sustavno obradio, nego ju je samo nabacio u svojim pismima koja je iz zatvora pisao svome prijatelju, Ivančić je stoga najprije obradio osnovne teološke pojmove koji su u tiješnoj vezi s tom temom. Velika je prednost cijele disertacije baš u tome što na kraju svakog poglavlja daje kritički osvrt o onim pojmovima koje je u dotičnom poglavlju obradio. Time je dao kritički osvrt i na Bonhoefferova razmišljanja o bezreligijskom kršćanstvu.

U prvom je poglavlju Ivančić obradio B-ovu kristologiju, a to u okviru cjelokupnog Bonhoefferova teološkog rada i života. Pružio je kontinuirani razvoj B-ovih misli s obzirom na Krista po pojedinim periodima B-va života. Autorovu kristologiju smještava u sam život autora i tumači je u tom svjetlu pokazujući kako je kontinuirani razvoj kristologije odgovarao raznim periodima Bonhoefferova života. Ivančić razlikuje tri perioda: prvi period je doba B-ova pripravnog teološkog rada, drugi je period doba njegova službovanja u Crkvi, a treći period obuhvaća doba njegova službovanja u profanom svijetu i životu.

Iz prvog perioda značajna su njegova djela: »Sanctorum communio«, teza kojom je stekao naslov doktora teoloških nauka, i djelo »Akt und Sein«, kojim se habilitirao. B. je već za vrijeme svojeg studija temeljito upoznao teologiju Karla Bartha i teologiju liberalnih teologa. Već je u tim ranim svojim djelima zauzeo kritičko stanovište prema teološkim mišljenjima svojih suvremenika liberalaca. Kritizirao je Barthov pojam Božje objave, kritizirao je i shvaćanje Krista i Crkve kod drugih teologa. U to doba B. razmatra i obrađuje nauku o Kristu sasvim u okviru ekleziologije (= nauke o Crkvi).

Drugi je period označen njegovom djelatnošću na Berlinskom sveučilištu, u pastvi, u tzv. »Kirchenkampfu« (Crkvenoj borbi) i na ekumenskom području. U ovo doba proučava Sveto pismo. U studiju Svetog pisma doživio je svoje nutarnje obraćanje. Napisao je djela: »Schöpfung und Fall« (Stvaranje i pad), »Nachfolge« (Nasljedovanje) i »Gemeinsames Leben« (Zajednički život).

B. je na Berlinskom sveučilištu držao svoja glasovita predavanja iz kri-

stologije. Iznosio je originalne ideje o Kristu. Naglašavao je nazočnost Krista u Crkvi po riječi, sakramentima i po zajedničkom životu vjernika. Traži odjeljivanje Crkve od države i od svega profanog da bi se tako blago Crkve sačuvalo od svake političke profanizacije. Osobito je napadao tzv. njemačku nacionalnu Crkvu (= Deutsche National Kirche) koja je surađivala s Hitlerom i bila zapravo ustanovljena na poticaj Hitlera i njegovih suradnika. Crkva koja je u tim teškim časovima ostala vjerna svome božanskom pozivu nazivala se u to doba »ispovjednička Crkva«. B. je bio član i pobornik takve ispovjedničke Crkve i zbog napadaja na Hitlerov režim stiči će u logor i dati svoj život kao svjedočanstvo za svoju istinsku vjeru.

O Kristu B. govori i piše kao o središtu našega vjerničkog života. Krist je ne samo središte našeg života nego i cijele povijesti, cijelog svijeta, posrednik između Boga i svih stvorova. Krist predstavlja ljude pred Bogom i Boga pred ljudima.

U trećem je periodu B. počeo svoju profanu djelatnost kao član zavjereničkog pokreta protiv Hitlera i njegova režima. Susretao se s ljudima koji nisu imali vjere, ali su se zalagali za pravdu i mir. Iz tih susreta B. je dobio poticaje za razmišljanje o Kristu. Ta razmišljanja, zapisana fragmentarno u pismima i predavanjima, skupio je i objelodanio njegov prijatelj Bethge u djelima »Ethik« i u »Widerstand und Ergebung« (Otpor i predanje).

U drugom poglavlju Ivančić obrađuje B-ov pojam zrelog svijeta i ostale dotirne pojmove. B. promatra svijet u odnosu prema Kristu. (B. uopće sve stvari promatra u svjetlu Isusa Krista.) Sve ima svoj ontološki temelj u Kristu. Samo onaj koji poznaje Krista, poznaje stvarnost, svijet. Onaj koji poznaje samo empiričku stvarnost, ne poznaje svu stvarnost, ne poznaje Krista. Zreo je čovjek onaj koji može sve probleme života riješiti bez pomoći drugoga čovjeka. Zreo svijet je za B. pojam razvitka povijesti prema autonomiji čovjekovoj. Budući da je sva stvarnost Kristom obuhvaćena, ne može netko biti zreo čovjek i ujedno areligiozan. To bi za B. bio paradoks! Može se netko priznavati i ispovjedati ateistom, areligioznom, no ako taj živi etički, u skladu sa stvarnošću koja je sva is-

prepletana Kristom, taj je na putu prema vjeri a da i sam toga nije svjestan. U tom je smislu za B. areligiozno pozitivna stvarnost.

U trećem poglavlju Ivančić obrađuje B.-ov pojam religije. B. izrađuje pojam religije kroz dijalektičku borbu s Karlom Barthom. Zbog iskustva i na temelju života u profanom svijetu, B. nije će Crkvi pravu religiju. Crkva svojim propovijedanjem ne može potaknuti suvremena čovjeka koji živi sasvim u ovom svijetu. B. vidi kako i nezreli ljudi imaju odgovornost za ovaj svijet, bore se za pravdu i rade za mir, dok Crkva često puta mirno trpi nepravde.

U četvrtom poglavlju Ivančić obrađuje B.-ovo ne-religiozno tumačenje. Iznosi B.-ovu kritiku Bartha (pozitivizam objave) i Bultmanna (Entmitologizacija). Ne-religiozna interpretacija znači osloboditi Evandjelje individualističkog i metafizičkog načina propovijedanja. A to ujedno znači ne služiti se Bogom kao radnom hipotezom. No to opet ne znači prihvatiti svjetsku terminologiju u propovijedanju. Sam B. nije pružio formulu kako izvršiti tu interpretaciju, ali joj je otvorio put svojim životom: živio je uvijek u nazočnosti Krista. Govorio je o potrebi obraćenja, o molitvi i o radu u svijetu — što sve priprema put i teren za pravu ne-religijsku interpretaciju.

U posljednjem poglavlju Ivančić obrađuje B.-ovo poimanje arkanske discipline i bezreligijskog kršćanstva. Arkansko je za B. živjeti u sadašnjosti eshatološko, arkanska je Crkva sama u sebi, arkansko je raditi i moliti u ovom svijetu i tako očekivati vremena Božja. Bezreligijsko kršćanstvo je pravi odnos između ne-religijske interpretacije i arkanske discipline. Nije zadaća Crkve samo provoditi pobožan život ovdje na zemlji, nego ljudima svjedočiti Krista. To je svjedočenje moguće samo u zajedništvu s

cijelom Crkvom, sa svim vjernicima. Areligijsko kršćanstvo je u sredini između dviju krajnosti: Crkva za druge i Crkva kao cilj sama sebi.

Tim je idejama B. bio začetnik tzv. teologije »mrtvog Boga«.

Kroz cijelo djelo Ivančić daje svoje kritičke osvrtne na B.-ova razmišljanja i na njegove zaključke. U B.-ovu teoškom sustavu postoji tendencija k transcendentalističkom monizmu, premda i to nesvjesno i prikriveno. Nije otišao tako daleko kao teolozi mrtvog Boga«. Neki su tumači B.-a mislili da je njegovo bezreligijsko kršćanstvo trebalo biti revolucionarnije nego što je bilo. Ako B.-a želimo pravilno tumačiti, moramo ga tumačiti u svjetlu njegova sveukupnog življenja i njegovih pisama iz zatvora. B. je predvidio mnoge pojave, osobito pojavu spontanog ateizma, o kojem govori i Drugi vatikanski sabor. B.-ov pojam religije nastao je ne na temelju studija drugih religija ili fenomena religije kao takve, ili iz filozofije religije ili iz komparativne povijesti religija, nego iz datih situacija društva i povijesti čovječanstva. Prema B.-u čovjek je po svojoj naravi religiozno biće. Zato B.-ovo ne-religijsko tumačenje znači zapravo čišćenje religije u svjetlu prave Božje objave kao čistog darivanja Boga ljudima. B. razgraničuje pravu religiju od krive religije. B. je htio svojom teologijom i svojim životom zreloom svijetu pružiti svjedočanstvo o Kristu u obliku Križa. On je bio svojim životom i smrću »Martyr Christi«: ubijen je u nacističkom zatvoru za svoje vjersko uvjerenje.

Ivančićeva disertacija odaje marljivost u skupljanju podataka, bistrinu u rasuđivanju B.-ovih misli i jasnoću u iznošenju B.-ovih gledišta. Šteta što nije tiskana cijela disertacija.

Adalbert Rebić